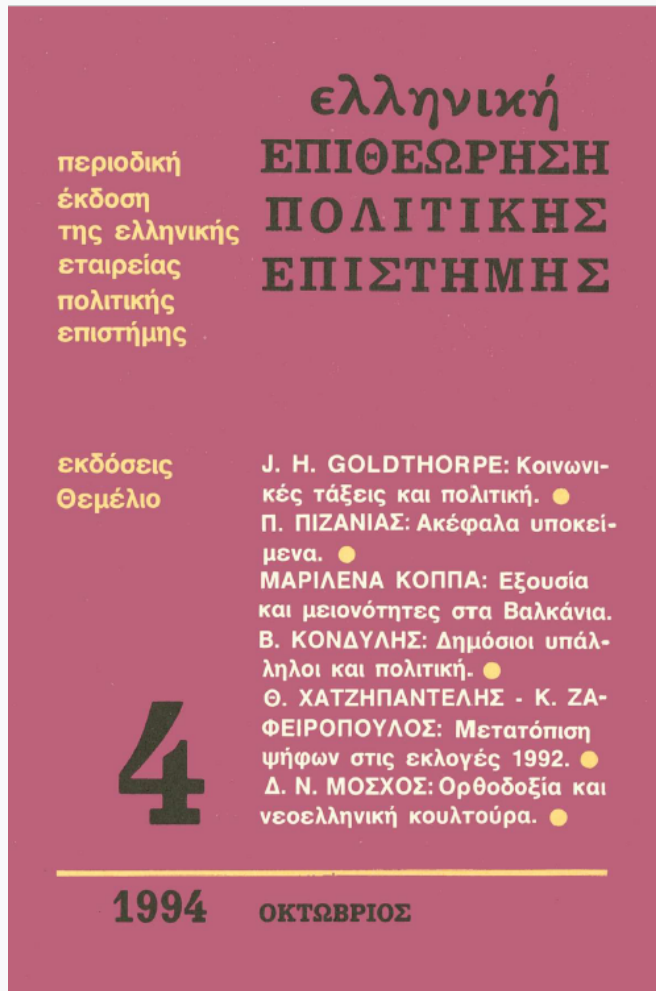

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 4, Αρ. 2 (1994)

Κοινωνικές τάξεις και πολιτική στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες

John H. Goldthorpe

doi: [10.12681/hpsa.15294](https://doi.org/10.12681/hpsa.15294)

Copyright © 2017, John H. Goldthorpe

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Goldthorpe, J. H. (2017). Κοινωνικές τάξεις και πολιτική στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 4(2), 5–24. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15294>

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΙΣ
ΑΝΕΠΤΥΓΜΕΝΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ**

I

Η σημασία της κοινωνικής τάξης στην πολιτική των σύγχρονων χωρών αποτελεί αντικείμενο παλαιάς διαμάχης. Εκατό χρόνια πριν η διαμάχη αυτή αποτέλεσε το επίκεντρο της «συζήτησης με τον Μαρξ» στην οποία συμμετείχαν πολλοί από τους σπουδαιότερους ιδρυτές της κοινωνιολογίας και της πολιτικής επιστήμης. Ακόμη και σήμερα, το θέμα της σχέσης των κοινωνικών τάξεων με την πολιτική γίνεται αιτία σθεναρής και πολυδιάστατης αντιπαράθεσης. Όμως, για να εκτιμήσουμε πληρέστερα την πιο πρόσφατη φάση αυτής της αντιπαράθεσης, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε πρώτα την παρεμβολή μιας περιόδου σχετικής συναίνεσης για αρκετές δεκαετίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατά το διάστημα αυτό αναλυτές, προσκείμενοι σε διαφορετικά ιδεολογικά σχήματα, κατέληξαν σε μια λίγο πολύ παρεμφερή αντίληψη της σχέσης μεταξύ κοινωνικών τάξεων και πολιτικής.

Τα κυριότερα σημεία αυτής της συναίνεσης ήταν τα ακόλουθα:

Αφενός, έγινε αποδεκτό το γεγονός ότι η εκβιομηχάνιση του δυτικού κόσμου έφερε αλλαγές στους κύριους άξονες των κοινωνικών διαστρωματώσεων. Η πολιτική σημασία των διαστρωματώσεων που απέρρεαν από τις διαδικασίες «εδραίωσης του έθνους» και συγκρότησης του κράτους έφθινε —όπως, για παράδειγμα, οι διαστρωματώσεις που ήταν ριζωμένες στη θρησκεία ή στη γεωγραφική περιφέρεια. Αντίθετα, η σημασία των ταξικών διαχωρισμών αύξανε σταθερά. Μάλιστα, στις «ώριμες» βιομηχανικές κοινωνίες η πολιτική και η κομματική οργάνωση είχαν πλατιά ταξική βάση.

* Ερευνητής στο Nuffield College της Οξφόρδης, μέλος του τομέα κοινωνικών σπουδών της Βρετανικής Ακαδημίας.

** Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Geoffrey Evans και Paul Nieuwbeerta για τα σχόλιά τους.

Αφετέρου, έγινε επίσης αποδεκτό το γεγονός ότι, αν και η ταξική διαμάχη είχε συχνά αποτελέσει μέρος της δημιουργίας φιλελεύθερων/δημοκρατικών πολιτειακών δομών, η ίδια διαμάχη δεν οδηγούσε απαραίτητα — ή έστω και τυπικά — στην επαναστατική αποτίναξη αυτών των ίδιων πολιτειακών δομών. Αντίθετα, η φιλελεύθερη δημοκρατία προσέφερε το θεσμικό πλαίσιο μέσω του οποίου ελεγχόταν η ταξικά προσδιορισμένη πολιτική συμπεριφορά, ενώ ταυτόχρονα επέτρεπε την αποτελεσματική έκφρασή της. Έτσι, στα 1960 ο S.M. Lipset έγραφε από την αμερικανική φιλελεύθερη σκοπιά ότι στη Δύση η συμμετοχή των πολιτών στην εκλογική πολιτική διαδικασία αποτελούσε τη «δημοκρατική έκφραση της ταξικής πάλης». Εξάλλου, περίπου είκοσι χρόνια αργότερα, ο Walter Korpi θύμιζε τον Lipset στον τίτλο του βιβλίου του *Η Δημοκρατική Ταξική Πάλη* — ένα έργο που σκιαγραφούσε την πορεία που έπρεπε να ακολουθήσει η αριστερή πτέρυγα του Σουηδικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος κατά τη δημοκρατική μετάβαση προς μια σοσιαλιστική κοινωνία.¹

Την κατάρρευση αυτής ακριβώς της μεταπολεμικής συναίνεσης πρέπει να προσεγγίσουμε τώρα. Κατά τη διάρκεια της συναίνεσης, οι περισσότερες ενστάσεις εναντίον της πήγαζαν από τους ασυμβίβαστους μαρξιστές, που παρέμεναν αταλάντευτοι στη θέση τους, ότι δηλαδή η «αστική δημοκρατία» ήταν μια πλάνη την οποία θα αποκάλυπτε αργά ή γρήγορα η επανάσταση της εργατικής τάξης. Όμως, από τη δεκαετία του 1980, μια πολύ διαφορετική πρόταση άρχισε να κερδίζει έδαφος: μια πρόταση που παρουσιάζεται θεμελιωμένη όχι σε ιδεολογίες, αλλά αντίθετα σε τεκμηριωμένη παρατήρηση και έρευνα. Αυτό που υποστηρίζεται σήμερα είναι ότι στις ανεπτυγμένες κοινωνίες του ύστερου εικοστού αιώνα η πολιτική σημασία των κοινωνικών τάξεων βρίσκεται οριστικά σε φθίνουσα πορεία. Αυτό δεν συνεπάγεται μόνον ότι οι ταξικές διαστρωματώσεις και διαμάχες παύουν να εκλαμβάνονται ως «κινητήρια δύναμη της ιστορίας», ως πηγή συλλογικής δράσης που επιφέρει θεμελιακές αλλαγές. Επιπλέον υποστηρίζεται ότι, και στο πεδίο της κοινής εκλογικής διαδικασίας των φιλελεύθερων δημοκρατιών, υπάρχουν ξεκάθαρες ενδείξεις της φθίνουσας επιρροής του ταξικού προσδιορισμού των ατομικών θέσεων και πεποιθήσεων.

1. Βλ. S.M. Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics*, Heinemann, Λονδίνο 1960, και Walter Korpi, *The Democratic Class Struggle*, Routledge, Λονδίνο 1983.

Εξάλλου, ενώ επιχειρήματα προς αυτή την κατεύθυνση αναπτύσσονται με μεγάλη συχνότητα τα τελευταία χρόνια, πρέπει να σημειωθεί ότι οι λεπτομέρειες του περιεχομένου τους διαφοροποιούνται κατά πολύ. Αν και η «εξασθένηση της κοινωνικής τάξης» αποτελεί κοινό θεματικό προσδιορισμό, η ανάλυσή της επιδέχεται ποικίλες ερμηνείες. Στο ζήτημα αυτό, ξεχωρίζουν τουλάχιστον τέσσερις διαφορετικές θέσεις:

Η πρώτη υποστηρίζει ότι στη σύγχρονη εποχή οι βασικοί άξονες της κοινωνικής διαστρωμάτωσης αναπροσδιορίζονται. Όπως στο παρελθόν οι θρησκευτικοί και τοπικιστικοί διαχωρισμοί υποχώρησαν μπροστά στις κοινωνικές τάξεις που καθόριζαν τη μορφή των πολιτικών συσχετισμών, έτσι και οι κοινωνικές τάξεις σήμερα υποχωρούν μπροστά σε νέες μορφές διαστρωμάτωσης που χαρακτηρίζουν τις ανεπτυγμένες βιομηχανικές ή «μετα-βιομηχανικές» κοινωνίες. Για παράδειγμα, υποστηρίζεται ότι σημαντικοί διαχωρισμοί – με προφανείς πολιτικές προεκτάσεις – εμφανίζονται σε επίπεδο τομέων που σχετίζονται και με την παραγωγή και με την κατανάλωση. Αφενός προκύπτουν αντιπαραθέσεις, πραγματικές ή πιθανές, ανάμεσα στους απασχολούμενους στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας· αφετέρου, ανάμεσα στους εξαρτώμενους από τη δημόσια ή την ιδιωτική παροχή υπηρεσιών στα θέματα υγείας, στέγασης, εκπαίδευσης και μεταφορών.²

Η δεύτερη άποψη προάγει το επιχείρημα ότι το πολιτικό προφίλ των ατόμων καθορίζεται λιγότερο από τη συγκεκριμένη τοποθέτησή τους στην κοινωνική δομή, όπως κι αν οριστεί αυτή, και περισσότερο από τις γενικότερες πεποιθήσεις και τα συστήματα αξιών που ενστερνίζονται. Στο παρελθόν θεωρούσαμε δεδομένη την ύπαρξη στενής σχέσης ανάμεσα στην ταξική τοποθέτηση και στις ιδεολογικές θέσεις. Σήμερα όμως, παρόμοιες συσχετίσεις αποδυναμώνονται, ειδικά όσον αφορά τις νεότερες γενιές, καθώς ο εξαναγκασμός που ασκούν τα υλικά συμφέροντα φθίνει, ενώ τα συστήματα αξιών και πεποιθήσεων αποκτούν περισσότερη αυτονομία. Αντιθέτως, τα παλιά πρακτικά ζητήματα της πολιτικής υποχωρούν ενόψει «νέων ημερησίων διατάξεων» της μετα-υλιστικής επο-

2. Βλ. την ειδική μνεία στη βρετανική περίπτωση του P. Dunleavy, «The Political Implications of Sectoral Cleavages and the Growth of State Employment», *Political Studies*, 1980, τόμ. 28 (σε δύο μέρη), σ. 364-383 και 527-549, καθώς και P. Dunleavy - C.T. Husbands, *British Democracy at the Crossroads: Voting and Party Competition in the 1980s*, Allen and Unwin, Λονδίνο 1985.

χής που αφορούν προβλήματα προσωπικής ελευθερίας, δικαιωμάτων των γυναικών και άλλων μειονοτήτων, προβλήματα περιβάλλοντος κτλ.³

Τρίτον, υπάρχουν εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η επίδραση της κοινωνικής τάξης στην πολιτική φθίνει, κυρίως εξαιτίας μιας διαδικασίας αλλαγής στο χαρακτήρα της ίδιας της πολιτικής δράσης. Όλο και περισσότερο, οι πολίτες των σύγχρονων ανεπτυγμένων κοινωνιών παίρνουν πολιτικές αποφάσεις βασιζόμενοι σε ορθολογικές εκτιμήσεις συγκεκριμένων προβλημάτων και πολιτικών, αντί να αντιδρούν λίγο πολύ αυτόματα με τρόπους που συνάγονται είτε από την κοινωνική τους θέση είτε από κάποιο ιδεολογικό επιστέγασμα. Για παράδειγμα, υποστηρίζουν ότι, κατά την εκλογική διαδικασία, οι ψηφοφόροι αρχίζουν τώρα πλέον να επιλέγουν – με την πραγματική έννοια του όρου – το κόμμα που θα υποστηρίξουν, βασιζόμενοι στις επικρατούσες συνθήκες, αντί να ψηφίζουν απροβλημάτιστοι το «φυσικό» κόμμα της τάξης ή του δόγματός των. Για τούτο παρατηρούνται πολύ μεγαλύτερες διακυμάνσεις από εκλογές σε εκλογές στο επίπεδο και της κομματικής υποστήριξης και της κοινωνικής της σύνθεσης.⁴

Η τέταρτη και τελευταία άποψη δίνει απλώς έμφαση στην *καθαρτή* αποδυνάμωση της κοινωνικής τάξης. Το επιχείρημα που προάγεται εδώ είναι ότι στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες η κοινωνική τάξη παύει να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα των ευκαιριών, του τρόπου ζωής και της συλλογικής ταυτότητας. Συνεπώς, η επιρροή της στην πολιτική μειώνεται *ταυτόχρονα* με την επιρροή της στις άλλες πλευρές του κοινωνικού βίου. Ακάθεκτος ο βιομηχανισμός δεν δημιουργεί μόνο περισσότερο πλούτο, αλλά και τις συνθήκες μιας λιγότερο άνισης κατανομής των υλικών πό-

3. Στο θέμα αυτό καθοριστικό είναι το έργο του R. Inglehart, ειδικότερα: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977, και *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, Princeton 1990. Βλ. επίσης R. Inglehart - J.-R. Rabier, «Political Realignment in Advanced Industrial Society: from Class-Based Politics to Quality-of-Life Politics», *Government and Opposition*, 1986, τόμ. 21, σ. 456-479.

4. Βλ., για παράδειγμα, R. Rose - J. McAllister, *Voters Begin to Choose: from Closed Class to Open Elections in Britain*, Sage, Λονδίνο 1986· βλ. επίσης διάφορες συζητήσεις στο M. Franklin κ.ά., *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1992.

ρων· ακόμη, ο βιομηχανισμός κλονίζει τις παλιές δοτές ιεραρχίες τις στηριζόμενες στην καταγωγή και διευρύνει τις δυνατότητες για κοινωνική κινητικότητα βάσει της ατομικής αξίας. Συνεπώς, η ίδια αιτιολόγηση της πολιτικής σκέψης και δράσης με βάση την κοινωνική τάξη προοδευτικά υπονομεύεται.⁵

Στις διάφορες αυτές εκδοχές υπάρχουν φυσικά αρκετά κοινά, αλλά και πολλά αντιφατικά στοιχεία. Μέχρις ενός σημείου, οι υποστηρικτές τους εμφανίζονται να διαφωνούν μεταξύ τους. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο να συμβιβαστούν επιχειρήματα που διατείνονται την υπέρβαση της κοινωνικής τάξης από νέες δομικές συγκρούσεις με επιχειρήματα που υποστηρίζουν το τέλος της «συγκρουσιακής πολιτικής» κάθε είδους. Όμως ο σκοπός εδώ δεν είναι η περαιτέρω ανάλυση, κριτική ή άλλη. Είναι περισσότερο η αμφισβήτηση της αρχικής θέσης που καθένα από τα ανωτέρω επιχειρήματα προσπαθεί να υποστηρίξει, δηλ. ότι στις προηγμένες κοινωνίες του ύστερου εικοστού αιώνα υπάρχει μια συλλογική και κοσμική τάση διάβρωσης της ταξικής βάσης της πολιτικής. Με τη διατύπωση αυτής της αμφισβήτησης δεν επιχειρούμε την επαναφορά της μεταπολεμικής συναίνεσης που αναφέραμε πριν – και η οποία φαίνεται να υπερτιμά τη σημασία της κοινωνικής τάξης στην πολιτική στα μέσα του εικοστού αιώνα. Ούτε θα υποστηριχθεί ότι η σχέση μεταξύ κοινωνικής τάξης και πολιτικής στις σύγχρονες κοινωνίες δεν παρουσιάζει μεταβολές. Θα υποστηρίξουμε ότι αυτές οι μεταβολές είναι τόσο πολυδιάστατες και πολυποίκιλες σε υπερεθνικό επίπεδο, ώστε είναι αδύνατο να συγχωνευθούν σε μία μοναδική θέση που διατυπώνεται με πολύ γενικούς και «εξελικτικούς» όρους.

5. Βλ., για παράδειγμα, R. Pahl, «Is the Emperor Naked? Comments on the Adequacy of Sociological Theory in Urban and Regional Research», *International Journal of Urban and Regional Research*, τόμ. 15, 1989, σ. 127-129· επίσης T.N. Clark - S.M. Lipset, «Are Social Classes Dying?», *International Sociology*, τόμ. 6, 1991, σ. 397-410. Στο πλαίσιο αυτό, είναι αξιοσημείωτη η αποδοχή μιας παρόμοιας θέσης από απογοητευμένους πρώην μαρξιστές ή μαρξίζοντες σχολιαστές: για παράδειγμα βλ. E. Hobsbawm, «The Forward March of Labour Halted?» και «Observations on the Debate», στο M. Jacques - F. Mulhern (επιμ.), *The Forward March of Labour Halted?*, Pluto Press, Λονδίνο 1982· Z. Bauman, *Memories of Class*, Routledge, Λονδίνο 1982· C. Offe, «Work: The Key Sociological Category?», στο *Disorganized Capitalism*, Polity Press, Cambridge 1985.

II

Αρχικά, παρατηρούμε ότι αυτοί που σήμερα αναπτύσσουν τη θεωρία του μαρξισμού της ταξικής βάσης στην πολιτική φαίνονται συχνά αποφασισμένοι να εμπλακούν άλλη μία φορά στη «συζήτηση με τον Μαρξ» — γεγονός που δεν αποβαίνει προς όφελός τους. Ως βασικό εμπειρικό επιχείρημα προβάλλουν την έλλειψη ενδείξεων πολιτικής δράσης θεμελιωμένης σε ταξικές διακρίσεις, μιας δράσης που προσλαμβάνει επαναστατικό χαρακτήρα. Τα εργατικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα αποτελούν σήμερα αναπόσπαστο μέρος του πολιτικού κατεστημένου, ενώ παύουν να αντιλαμβάνονται το ρόλο τους ως οργανωτικές εμπροσθοφυλακές μεταρρυθμιστικών κοινωνικών κινήματων. Παράλληλα, τα κομμουνιστικά κόμματα απέτυχαν, και σε πολλές περιπτώσεις, μετά τη συντριβή του σοβιετικού μπλοκ, εξαφανίστησαν από την πολιτική σκηνή.

Σίγουρα μπορεί κανείς, χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, να συμφωνήσει με όλα αυτά. Η μαρξιστική θεωρία των τάξεων και του ταξικού προσδιορισμού της πολιτικής συμπεριφοράς έχει αναμφισβήτητα υπονομευθεί, και μάλιστα πολύ περισσότερο από τα γεγονότα παρά από την κοινωνική έρευνα. Κι όμως το γεγονός αυτό πολύ λίγα συνεπάγεται για το ζήτημα που μας απασχολεί. Η θεωρία των τάξεων του Μαρξ δεν είναι, και δεν υπήρξε ποτέ η μοναδική επιλογή. Αξίζει να θυμηθούμε ότι πολλές από τις σημαντικές μορφές που, όπως αναφέραμε, συμμετείχαν στη «συζήτηση με τον Μαρξ» — όταν ένας τέτοιος διάλογος είχε νόημα — δεν απέρριψαν την ίδια την έννοια της κοινωνικής τάξης αλλά ούτε και τη σημασία της στην πολιτική ανάλυση. Ας αναλογιστούμε μόνο τους Max Weber, Vilfredo Pareto και Joseph Schumpeter. Και δε θα ήταν δύσκολο να αναγνωρίσουμε ότι πολλοί — ίσως οι περισσότεροι — από αυτούς που σήμερα πιστεύουν ότι οι κοινωνικές τάξεις αποτελούν το επίκεντρο της πολιτικής διαδικασίας των προηγμένων κοινωνιών δεν είναι οι ίδιοι μαρξιστές. Οι ίδιοι εργάζονται με μια διαφορετική και — όπως διατείνονται — πιο πολυδιάστατη αντίληψη του σχηματισμού των ταξικών ανισοτήτων, των τρόπων με τον οποίο βιώνονται αυτές υποκειμενικά, και της αντανάκλάσής τους στην πολιτική διαδικασία. Είναι λοιπόν φανερό ότι το επιχείρημα περί εξασθένησης της πολιτικής των ταξικών αντιπαραθέσεων δεν μπορεί να διατυπωθεί απλά και μόνο με την επίκληση της αποτυχίας είτε της μαρξιστικής θεωρίας είτε της μαρξιστικής πρακτικής.

Ούτε μπορούμε να δεχθούμε ένα άλλο επιχείρημα που προάγουν οι επικριτές του Μαρξ· δηλαδή ότι η σημερινή μας ανάγκη για μια πιο σύνθετη ταξική θεώρηση από αυτή του Μαρξ *συνεπάγεται* ότι η πολιτική βαρύτητα της κοινωνικής τάξης είναι μικρότερη από ό,τι στο παρελθόν. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ανακολουθίας αποτελεί η πρόσφατη δουλειά του Lipset και άλλων. Όπως επισημάναμε νωρίτερα, ο Lipset υπήρξε ένας από τους αρχιτέκτονες της μεταπολεμικής συναίνεσης σχετικά με το ρόλο της κοινωνικής τάξης στην πολιτική. Μόνο που σήμερα κλίνει προς την άποψη ότι η κοινωνική τάξη είναι μια φθίνουσα δύναμη, γεγονός που ταυτόχρονα τονίζει τη συντριβή του μαρξισμού ως νοητικού και πολιτικού σχήματος.

Κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης στις σελίδες του περιοδικού *International Sociology* ο Lipset και οι συνεργάτες του αναγνωρίζουν την ύπαρξη αναλύσεων της ταξικής δομής των σύγχρονων κοινωνιών που υπερβαίνουν διχοτομίες όπως αυτή της «αστικής τάξης» και του «προλεταριάτου». Όμως, συνεχίζουν, η εγκατάλειψη παρόμοιων μαρξιστικών κατηγοριών για χάρη άλλων που καταδεικνύουν την ύπαρξη μιας περισσότερο διαφοροποιημένης, λιγότερο πολωμένης ταξικής δομής αποτελεί η ίδια παραδοχή της υποβάθμισης της σημασίας της ταξικής ιδιότητας στην πολιτική.⁶

Σίγουρα πρόκειται για μια λογικά απαράδεκτη θέση και μάλλον θα λέγαμε ότι υπάρχει καλύτερη επιχειρηματολογία για το αντίθετο· δηλαδή ότι μόνο όταν αποκτήσουμε αντίληψη των κοινωνικών τάξεων που αρμόζει στον σύνθετο χαρακτήρα των σύγχρονων κοινωνιών θα μπορέσουμε να εκτιμήσουμε τη σχέση που διέπει τις κοινωνικές τάξεις και την πολιτική. Μάλιστα θα μπορούσαμε να αντιτάξουμε ότι, ακριβώς διότι ο Lipset και όσοι συμμερίζονται τις σκέψεις του δυσκολεύονται να εκτιμήσουν άλλες εκδοχές ταξικής ανάλυσης πέρα από τη μαρξιστική, αδυνατούν να συλλάβουν την έκταση της ταξικής επιρροής στην πολιτική. Με άλλα λόγια, καταλήγουμε σε μια παραδοξολογία. Αυτοί που υποστηρίζουν τη θεωρία της εξασθένησης του ταξικού παράγοντα στην πολιτική ο-

6. T.N. Clark - S.M. Lipset - M. Rempel, «The Declining Political Significance of Social Class», *International Sociology*, τόμ. 8, 1993, σ. 293-316. Το άρθρο αυτό αποτελεί απάντηση στην κριτική που ασκήθηκε στους Clark και Lipset, για το «Are Social Classes Dying» από τους M. Hout, C. Brooks και J. Manza, «The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies», *International Sociology*, τόμ. 8, 1993, σ. 259-277.

δηγούνται αναγκαστικά σ' αυτό το συμπέρασμα, αφού οι ίδιοι αδυνατούν να ξεφύγουν από μια θεώρηση της κοινωνικής τάξης – και της πολιτικής – υπερβολικά επηρεασμένη από τον ίδιο το μαρξισμό τον οποίο πολεμούν με πάθος. Επειδή δύσκολα θα γίνει αυτό παραδεκτό, ας γίνουμε καλύτερα πιο συγκεκριμένοι. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα που διατυπώνουν ο Lipset και οι συνάδελφοί του – αλλά και όλοι όσοι ισχυρίζονται ότι υπάρχει κάμψη στην ταξικά προσδιορισμένη πολιτική συμπεριφορά – είναι η σταθερή αποδυνάμωση τις τελευταίες δεκαετίες της σχέσης τάξης και ψήφου στις δημοκρατίες δυτικού τύπου. Για να προαγάγουν το επιχείρημα χρησιμοποιούν το γνωστό «Δείκτη Alford».⁷ Αυτός ο δείκτης προκύπτει από τον υπολογισμό των δεδομένων της κοινωνικής έρευνας. Συγκεκριμένα, παίρνουμε το ποσοστό της εργατικής τάξης που υποστηρίζει αριστερά κόμματα και κατόπιν αφαιρούμε, από αυτό, το ποσοστό εκείνων που δεν ανήκουν στην εργατική τάξη και ψηφίζουν αριστερά κόμματα. Όσο μεγαλύτερος προκύπτει ο δείκτης, τόσο ισχυρότερος υποτίθεται ότι είναι ο δεσμός κοινωνικής τάξης και ψήφου. Πρέπει όμως να υπογραμμίσουμε στο σημείο αυτό ότι ο Δείκτης Alford αντικατοπτρίζει ο ίδιος (στην ουσία στηρίζεται απόλυτα) την ιδέα ενός απλού διπολικού σχήματος της ταξικής δομής (εργατική σε αντίθεση με τη μη εργατική τάξη) αλλά και της αντίστοιχης κομματικής δομής (αριστερά σε αντίθεση με τα μη αριστερά κόμματα). Εάν απορρίψουμε μια τέτοια μαρξίζουσα προσέγγιση και δεχτούμε την ύπαρξη περισσότερων των δύο τάξεων όπως και περισσότερων των δύο κομμάτων, ο Δείκτης Alford οδηγείται σε αχρησία.

Επιπλέον, θα ήταν ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι το ίδιο ακριβώς μειονέκτημα (δηλ. αυτό του διπολισμού) αφορά κάποιον εναλλακτικό δείκτη ταξικής ψήφου που εμφανίζουν οι Rose και McAllister ως θεμελιώδη αρχή του επιχειρηματός των, ότι δηλ. οι ψηφοφόροι τώρα «αρχίζουν να επιλέγουν».⁸ Θα παρατηρήσουμε δε ότι η εξάρτηση από τα ίδια διπολικά σχήματα κοινωνικών τάξεων και κομμάτων διέπει τις φαινομενικά περισσότερες αναλυτικές

7. R.R. Alford, «A Suggested Index of the Association of Social Class and Voting», *Public Opinion Quarterly*, τόμ. 26, 1962, σ. 417-425. Αυτός ο δείκτης χρησιμοποιείται και από διάφορους άλλους υπέρμαχους της θέσης της «εξασθένησης της ταξικής βάσης της πολιτικής», βλ. Inglehart και Rabier, «Political Realignment in Advanced Industrial Society».

8. Βλ. Rose - McAllister, *Voters Begin to Choose*, ό.π.

μεθόδους που χρησιμοποιούν ο Franklin και οι συνεργάτες του στη συγκριτική μελέτη τους σχετικά με τις εκλογικές μεταβολές στις δυτικές δημοκρατίες, στην οποία διατείνονται την εξασθένιση όλων των μορφών συγκρουσιακής πολιτικής.⁹

Σε όλες τις ανωτέρω προσπάθειες αξιολόγησης του συσχετισμού κοινωνικής τάξης και ψήφου ανακύπτουν προβλήματα καθαρά τεχνικού στατιστικού χαρακτήρα.¹⁰ Αλλά, για την ώρα, αρκεί να υπογραμμίσουμε ότι η ατελής επεξεργασία στην οποία υπόκεινται οι όροι κοινωνική τάξη και κόμμα τούς καθιστά ανεπαρκείς και σε εννοιολογικό επίπεδο και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, ώστε εύκολα να προκύπτουν συμπεράσματα αμφιβόλου ουσίας.

Αφενός, εκεί όπου γίνεται αποδεκτή μόνο μία ταξική διχοτομία – όπως εργατική και μη εργατική τάξη – ενσκήπτουν σοβαρά προβλήματα κατάταξης των «ενδιάμεσων ομάδων» όπως οι ελεύθεροι επαγγελματίες, επιστάτες και επόπτες, τεχνικοί, απλοί εργάτες ρουτίνας σε διάφορες υπηρεσίες κτλ. Σε μια πιο σύνθετη ταξική ανάλυση, οι ομάδες αυτές – που στην πραγματικότητα είναι πολυάριθμες στις σύγχρονες κοινωνίες – μπορούν να αντιμετωπιστούν με ένα θεωρητικά διαφοροποιημένο τρόπο. Επιπλέον, οι διαχωρισμοί που προκύπτουν από αυτή την ανάλυση συχνά έχουν σημαντικό αντίκτυπο στο συσχετισμό της κοινωνικής τάξης με την κομματική υποστήριξη. Σε πολλές χώρες έχει αποδειχθεί ότι η στροφή των αυτοαπασχολούμενων τεχνιτών και άλλων «μικροαστικών» ομάδων προς τη συντηρητική ψήφο είναι μεγαλύτερη από αυτή πολλών υπαλληλικών ομάδων (white-collar).¹¹

Συνεπώς, εάν αυτοί οι τεχνίτες ενταχθούν μαζί με χειρώνακτες ωρομίσθιους στην εργατική τάξη, όπως συνήθως συμβαίνει στα διπολικά σχήματα, προκύπτει μια λανθασμένη εντύπωση της πολιτι-

9. Βλ. Franklin κ.ά., *Electoral Change*, ό.π.

10. Με το Δείκτη Alford, αλλά και με αυτόν των Rose και McAllister το βασικό πρόβλημα έγκειται στο ότι ο υποτιθέμενος υπολογισμός της συσχέτισης κοινωνικής τάξης και ψήφου συγγέεται με αλλαγές στην οριακή κατανομή του πίνακα της κοινωνικής τάξης βάσει της ψήφου: δηλ. αυτοί οι δείκτες δεν παραμένουν, όπως θα έπρεπε, ανεπηρέαστοι από την οριακή κατανομή. Στην περίπτωση του Franklin κ.ά., η υποθεσία μιας διπολικής εξαρτημένης μεταβλητής – δηλ. αριστερή/μη αριστερή ψήφος – θα έπρεπε να οδηγήσει στη χρήση της μεθόδου της λογιστικής παλινδρόμησης και όχι σε αυτή των ελαχίστων τετραγώνων, ως την ενδεδειγμένη τεχνική ανάλυσης.

11. Βλ. για παράδειγμα, A.F. Heath κ.ά., *Understanding Political Change: the British Voter 1964-1987*, Pergamon Press, Οξφόρδη 1991, κεφ. 5.

κής ανομοιογένειας της εργατικής τάξης και, επιπλέον, η δύναμη του κρίκου που ενώνει κοινωνική τάξη και εκλογική συμπεριφορά υποτιμάται.

Αφετέρου, όταν η προσοχή επικεντρώνεται στην αριστερή, σε αντίθεση με τη μη αριστερή ψήφο, δεν εκτιμώνται επαρκώς οι μεταβολές στην κομματική δομή και η επιρροή τους στον καθορισμό της ψήφου. Εάν, παραδείγματος χάριν, σε ένα πολυκομματικό σύστημα δημιουργούνταν ένα καινούριο κόμμα δεξιάς απόκλισης με ομοιογενή ταξική υποστήριξη — λόγου χάριν, ένα κόμμα φορολογικής μεταρρύθμισης στηριζόμενο σε ανώτερους μισθωτούς υπαλλήλους και μικροαστούς — η εξέλιξη αυτή θα αγνοούνταν, έστω κι αν οι δεσμοί κοινωνικής τάξης και ψήφου δυνάμωναν. Αυτό δε θα συνέβαινε, διότι η εξέλιξη αυτή θα παρατηρούνταν, σε αντιδιαστολή με τη βασική υπόθεση που θεωρεί την ταξική ψήφο φαινόμενο αριστερής απόκλισης. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτό που επίσης απουσιάζει από τους μονοσήμαντους δείκτες της σχέσης τάξης και κόμματος είναι φυσικά το φαινόμενο της αποχής από την εκλογική διαδικασία και η σχέση της με την κοινωνική τάξη. Εντούτοις, σε πολλές περιπτώσεις, όπως στην περίπτωση των ΗΠΑ, ο παράγων αυτός αποκτά μεγάλη σημασία στην εκλογική πολιτική διαδικασία. (Βλέπε συνέχεια.)

Εδώ ακριβώς έγκειται και η βαρύτητα της αρνητικής κριτικής που μπορούμε να ασκήσουμε στη θεωρία της εξασθένησης της ταξικής βάσης της πολιτικής. Αυτοί που προσπαθούν να τεκμηριώσουν τη θεωρία, το κατορθώνουν στη βάση απλοϊκών διπολικών σχημάτων των κοινωνικών τάξεων και των κομμάτων και δίνοντας έμφαση σχεδόν αποκλειστικά στις κατηγορίες της εργατικής τάξης και της αριστερής ψήφου. Φαίνονται σχεδόν να προτιμούν τη συνέχιση μιας συγκαλυμμένης, αν όχι ανοιχτής, επίθεσης στη μαρξιστική θεωρία των τάξεων — μιας προ πολλού πεπερασμένης θεωρίας — παρά μια στροφή σε αναλυτικές κατευθύνσεις, απαραίτητη για τη σοβαρή μελέτη των σχέσεων που διέπουν τάξεις και κόμματα στις σύγχρονες δημοκρατίες.

III

Στο υπολειπόμενο μέρος της εργασίας σκοπός μας είναι η συνέχιση της κριτικής θεώρησης από μια πιο θετική σκοπιά. Θα παρατεθούν παραδείγματα από μια σειρά αποτελεσμάτων πρόσφατου ερευνητικού έργου που αποσκοπεί στη βελτίωση των εννοιολογικών και τεχνικών προτύπων στην εκλογική κοινωνιολογία. Όπως θα καταδείξουμε, τα ευρήματα αυτά στην πραγματικότητα αποτελούν το εμπειρικό θεμέλιο στο οποίο στηριζόμενοι θα απορρίψουμε κάθε ιδέα προοδευτικής εξασθένησης του συνδυετικού κρίκου μεταξύ τάξης και ψήφου, ως κοινού χαρακτηριστικού των σύγχρονων κοινωνιών.

Οι μελέτες στις οποίες θα αναφερθούμε έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά: πρώτον, απορρίπτουν τον ταξικό διπολισμό χάριν περισσότερο διαφοροποιημένων ταξικών κατηγοριών· δεύτερον, λαμβάνουν υπόψη την ψήφο υπέρ όλων των κομμάτων αλλά και ό-που αρμόζει και την αποχή· τρίτον, αντί να στηρίζονται σε *ad hoc* δείκτες ταξικής ψήφου, προσπαθούν να εξετάσουν διαφορετικές υποθέσεις σχετικά με την ταξική ψήφο ενσωματώνοντάς τις σε επίσημα στατιστικά μοντέλα.¹²

Το πρώτο παράδειγμα προέρχεται από τη Μεγάλη Βρετανία, όπου η επιχειρηματολογία της αυξανόμενης αποσύνδεσης κοινωνικής τάξης και κομματικής επιλογής έχει πράγματι μεγάλο παρελθόν. Αυτή η «ταξική απόκλιση» στα βρετανικά πολιτικά πράγματα διατυπώθηκε για πρώτη φορά μετά τις Γενικές Εκλογές του 1959, όταν οι Εργατικοί έχαναν για τρίτη συνεχή φορά. Η εργατική τάξη, υποστήριζαν, έλαψε να προσφέρει την ίδια σταθερή υποστήριξη όπως στο παρελθόν. Κατόπιν, όταν το Εργατικό Κόμμα κατατρόπωνε τους Συντηρητικούς στις εκλογικές αναμετρήσεις στα 1960 και 1970, πρότειναν ως ερμηνεία τη γένεση ενός νέου είδους «αριστερισμού» της μεσαίας τάξης. Τελικά όμως, με τις συνεχείς εκλογικές ήττες του Εργατικού Κόμματος από το 1979 και εντεύ-

12. Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στη σχέση μεταξύ κοινωνικής τάξης και ψήφου, το όλο θέμα των κοινωνικών τάξεων και της πολιτικής περιορίζεται στη θεώρηση αυτής ακριβώς της πλευράς. Εντούτοις, παρά τον περιορισμένο χώρο, μπορούμε να δικαιολογήσουμε την επιλογή μας, αφού όλοι οι υπέρμαχοι της θεωρίας της «εξασθένησης της ταξικής βάσης της πολιτικής» θεμελιώνουν τα εμπειρικά τους επιχειρήματα στην υποτιθέμενη εξασθένηση του δεσμού μεταξύ κοινωνικής τάξης και ψήφου. Σίγουρα απαιτείται περαιτέρω έρευνα άλλων πτυχών της ταξικής συγκρότησης της πολιτικής.

θεν, η ιδέα του «τέλους μιας πολιτικής απορρέουσας από την εργατική τάξη» αναβίωσε και πάλι. Πρέπει να προστεθεί ότι η ερμηνεία της υποτιθέμενης διαδικασίας της ταξικής απόκλισης βασίστηκε κατά καιρούς στην επίκληση διαφόρων εκδοχών των θεωριών που αναφέραμε.¹³ Κι όμως, τα τελευταία χρόνια, μια ομάδα έρευνας με επικεφαλής τον Anthony Heath ασχολήθηκε συστηματικά με την ανάλυση των αποτελεσμάτων της *Βρετανικής Επιθεώρησης Βουλευτικών Εκλογών* από το 1964 έως το 1992 – συμπεριλαμβάνοντας έτσι εννέα εκλογικές αναμετρήσεις. Τα αποτελέσματα δε που προκύπτουν από την επανεξέταση αυτή είναι άκρως σημαντικά.¹⁴

Πρώτον, προκύπτει ότι δεν υπάρχει σταθερή τάση εξασθένησης της σχέσης μεταξύ κοινωνικής τάξης και ψήφου κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής. Κατακόρυφη εξασθένηση της ταξικής ψήφου παρατηρείται σε μία μόνο εκλογική αναμέτρηση, αυτή του 1970, αλλά δε διατηρείται. Αντίθετα, μετά το 1970, παρατηρείται μια απλή διακύμανση στο επίπεδο της ταξικής ψήφου χωρίς συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Δεύτερον, η αποτυχία των Εργατικών στις πρόσφατες εκλογικές αναμετρήσεις δεν μπορεί να αποδοθεί σε κάποια *συγκεκριμένη* εξασθένηση της πολιτικής αλληλεγγύης της εργατικής τάξης. Πράγματι, μετά το 1979 οι εργάτες πιο δύσκολα ψηφίζουν το Εργατικό Κόμμα. Αλλά αυτή η τάση δεν περιορίζεται σε καμία περίπτωση στην εργατική τάξη. Ακριβώς το ίδιο μπορεί να διατυπωθεί για τα μέλη άλλων κοινωνικών τάξεων καθώς και αυτοί εγκατέλειψαν τους Εργατικούς. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι οι Εργατικοί έχουν παύσει να αποτελούν ένα «ελκυστικό» κόμμα για όλο το κοινωνικό φάσμα· επίσης, ότι τα «τρίτα» κόμματα – οι φιλελεύθεροι

13. Βλ. M. Abrams - R. Rose - R. Hinden, *Must Labour Lose?*, Penguin, Harmondsworth 1960· B. Sarlvik - I. Crewe, *A Decade of Dealignment*, Cambridge University Press, Cambridge 1983· D. Robertson, *Class and the British Electorate*, Blackwell, Οξφόρδη 1984· M. Franklin, *The Decline of Class Voting in Britain*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1985· Rose - McAllister, *Voters Begin to Choose*, ό.π.

14. Βλ. Heath κ.ά., *Understanding Political Change*, ό.π., και A.F. Heath - R.M. Jowell - J.K. Curtice (επιμ.), *Labour's Last Chance*, Dartmouth, Aldershot 1994. Βλ. επίσης A.F. Heath - R.M. Jowell - J.K. Curtice, *How Britain Votes*, Pergamon, Οξφόρδη 1985· G.A. Evans - A.F. Heath - C. Payne, «Modelling Trends in the Class/Party Relationship 1964-1987», *Electoral Studies*, τόμ. 10, 1991, σ. 99-117, και G.A. Evans, «The Decline of Class Divisions in Britain? Class and Ideological Preferences in the 1960s and the 1980s», *British Journal of Sociology*, τόμ. 44, 1993, σ. 449-471.

και οι σύμμαχοί τους – τείνουν να αυξάνουν τη δύναμή τους. Επιπλέον, το Εργατικό Κόμμα έχει ζημιωθεί από το γεγονός της αριθμητικής συρρίκνωσης της εργατικής τάξης – υπό την έννοια του κύριου κορμού των χειρωνακτών ωρομισθίων στη Βρετανία και σε άλλες προηγμένες κοινωνίες. Κατά συνέπεια ενώ δεν μπορούμε να ισχυριστούμε την ύπαρξη συγκεκριμένης αποξένωσης της εργατικής τάξης από το Εργατικό Κόμμα, το εκλογικό σώμα που υποστηρίζει τους Εργατικούς αποτελείται όλο και λιγότερο από χειρωνακτες εργάτες.

Τέλος, ένα ακόμα σημαντικό εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι στη Βρετανία η ταξική ψήφος, τουλάχιστον μετά τη δεκαετία του 1970, είναι σχεδόν το ίδιο ισχυρή προς την αριστερή πτέρυγα του πολιτικού φάσματος. Για παράδειγμα, η τάση προς τη συντηρητική ψήφο, όσον αφορά την υψηλόμισθη τάξη που αποτελείται από επαγγελματίες, διοικητικούς υπαλλήλους και διευθυντικά στελέχη, είναι λιγότερο σημαντική από την τάση της εργατικής τάξης προς την εργατική ψήφο. Επίσης, όσον αφορά την ανίχνευση μετατοπίσεων στη σχέση κοινωνικής τάξης και ψήφου, ως πλέον σταθερές εμφανίζονται εκείνες που αποκαλύπτουν όχι ταξική απόκλιση αλλά μάλλον ταξική ανασυσπείρωση. Έτσι, στις πιο πρόσφατες εκλογικές αναμετρήσεις παρατηρούμε μια μικρή τάση μετακίνησης των χαμηλόμισθων τάξεων και από τους Εργατικούς και από Συντηρητικούς προς τους Φιλελεύθερους· ταυτόχρονα, στις τάξεις των μικροαστών – μικροϊδιοκτήτες, τεχνίτες κτλ. – εμφανίζεται μια αντίστροφη μετακίνηση, δηλαδή η υποστήριξη έχει μετατοπιστεί από τους Φιλελεύθερους κυρίως προς τους Συντηρητικούς.¹⁵

Πρέπει να προσθέσουμε ότι αυτά τα αποτελέσματα δεν έχουν μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Αντίθετα, μας οδηγούν σε σημαντι-

15. Σχετικά με αυτές τις παρατηρήσεις, βλ. επίσης J.H. Goldthorpe, «Modelling Class Voting», paper prepared for the meeting of Research Committee 28, Social Stratification and Social Mobility, ISA World Congress of Sociology, Bielefeld, Ιούλιος 1994. Πρέπει να τονίσουμε ότι η έννοια της *ταξικής ανασυσπείρωσης* στο θέμα της ψήφου, όπως χρησιμοποιείται εδώ, υπονοεί μια μεταβολή στη *μορφή* της σχέσης κοινωνικής τάξης και ψήφου *χωρίς* καμία εξασθένηση της *δύναμης* της σχέσης – δηλ. χωρίς απόκλιση από τυχόν ταξικές επιταγές. Τέτοια εννοιολογική διάκριση μπορεί αυτόματα να εισαχθεί με το κατάλληλο στατιστικό μοντέλο, όπως εφαρμόζεται σε μια σειρά ακούρντως επεξεργασμένων πινάκων των κοινωνικών τάξεων-βάσει-του κόμματος. Όμως πρέπει να σημειωθεί ότι αποτελεί ένα ακόμη μειονέκτημα της χρήσης απλών ταξικών και κομματικών διχοτομιών το ότι στην περίπτωση τους η διάκριση είναι αδύνατη εξαρχής.

κό για την πολιτική συμπεράσμα. Μας δείχνουν ότι η τρέχουσα εκλογική αποτυχία των Εργατικών, αντί να αποτελεί απόρροια της κομματικής απόκλισης, μπορεί στην πραγματικότητα να ξεπεραστεί από μια τέτοια απόκλιση. Ενόψει της αριθμητικής συρρίκνωσης της εργατικής τάξης – και της αντίστοιχης αύξησης των μισθωτών – η πιθανότητα της ανάκτησης της εξουσίας από το Εργατικό Κόμμα μπορεί πολύ απλά να στηρίζεται στην αποδυνάμωση του δεσμού μεταξύ κοινωνικής τάξης και ψήφου, μέσω της οποίας οι Εργατικοί μπορούν να επιτύχουν περισσότερη υποστήριξη από την υπαλληλική τάξη (white-collar).

Η δεύτερη σημαντική ομάδα ερευνητικών αποτελεσμάτων αφορά τις Ηνωμένες Πολιτείες. Προέρχονται δε από την έρευνα που διεξήγαγε ο αμερικανός κοινωνιολόγος Michael Hout και οι συνεργάτες του σχετικά με τα εκλογικά αποτελέσματα των Αμερικανικών Προεδρικών Εκλογών από το 1956 έως το 1992.¹⁶ Στις ΗΠΑ η επίδραση της κοινωνικής τάξης στην ψήφο θεωρείται ιστορικά ασθενέστερη από εκείνη στις ευρωπαϊκές χώρες, αλλά επίσης και αλληλένδετη με την επίδραση άλλων παραγόντων όπως η γεωγραφική περιφέρεια, η φυλή και η εθνικότητα. Παρ' όλα αυτά, η θεωρία της απόκλισης της ψήφου από ταξικές επιταγές χρησιμοποιήθηκε και στην περίπτωση των ΗΠΑ και η έρευνα του Hout, όπως και αυτή του Heath στη Βρετανία, αποσκοπεί κατά κύριο λόγο στην εμπειρική εξέτασή της.

Το βασικό συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι (όπως και στην περίπτωση της Βρετανίας) δε διαφαίνεται καμία σταθερή τάση εξασθένησης του δεσμού μεταξύ κοινωνικής τάξης και ψήφου και πάλι παρατηρείται μια διακύμανση στερούμενη συγκεκριμένης κατεύθυνσης κατά τη διάρκεια των τρεισήμισι δεκαετιών που καλύπτει η ανάλυση. Επίσης, τα αποτελέσματα είναι παράλληλα με εκείνα της Βρετανίας στο μέτρο που εμφανίζουν κάποια στοιχεία ταξικής ανασυσπείρωσης. Αφενός, εμφανίζεται μια μετακίνηση των μη χειρωνακτών εργαζομένων – δηλ. των εργατών σε κατώτερα τεχνικά, υπαλληλικά και υπηρεσιακά επαγγέλματα – προς τους Δημοκρατικούς υποψηφίους· αφετέρου, οι ειδικευμένοι χειρωνακτές εμφανίζουν κάποια κινητικότητα, όσο ασταθής κι αν είναι αυτή, προς το Ρεπουμπλικάνους.

16. M. Hout - C. Brooks - J. Manza, «Class and Voting in the United States, 1956-1992», paper prepared for the Annual Meeting of the American Sociological Association, Miami, Αύγουστος 1993.

Ένα ακόμη συμπέρασμα όμως προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον: συγκεκριμένα στις ΗΠΑ η αποχή από την εκλογική διαδικασία όπως και η συμμετοχή σ' αυτή είναι ταξικά εξαρτημένες. Τα μέλη της εργατικής τάξης (ωρομίσθιοι χειρωνακτες) απέχουν της ψηφοφορίας κατά τη διενέργεια των Προεδρικών εκλογών πολύ περισσότερο από τα μέλη όλων των άλλων τάξεων. Επιπλέον, οι διαφορές μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων χειρωνακτών όσον αφορά την εκλογική αποχή εμφανίζονται μικρότερες.

Αυτό το στοιχείο βοηθά στην αποκάλυψη ενός συχνά παραμελημένου ζητήματος: δηλ. ότι το εύρος της ταξικής ψήφου δε στηρίζεται μόνο σε χαρακτηριστικά της ταξικής δομής αλλά επίσης και σε χαρακτηριστικά της κομματικής δομής. Έτσι η ταξική ψήφος, σε αντιπαράθεση με την αποχή, θα ήταν ευρύτερη εάν στις ΗΠΑ υπήρχε ένα εργατικό κόμμα που θα προσείλκυε την ψήφο των εργατών. Όπως παρατηρούν δύο άλλοι αμερικανοί ερευνητές, οι Vanneman και Cannon, εκείνοι που απέχουν της εκλογικής διαδικασίας στις ΗΠΑ μοιάζουν με τους εργατικούς ψηφοφόρους στη Βρετανία, όσον αφορά την ταξική σύνθεσή τους, αλλά, συμπεραίνουν, «στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν υπάρχει κόμμα αριστερής απόκλισης... έτσι οι ψηφοφόροι παραμένουν μακριά από το εκλογικό παιχνίδι».¹⁷

Ένα τρίτο παράδειγμα πρόσφατης έρευνας αποτελούν τα συμπεράσματα του έργου ενός ακόμη αμερικανού κοινωνιολόγου, του David Weakliem, που όμως στην προκειμένη περίπτωση σχετίζονται με τρεις ευρωπαϊκές χώρες, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ολλανδία.¹⁸ Ο Weakliem αναλύει στοιχεία σχετικά με τις κοινωνικές τάξεις και την ψήφο στις χώρες αυτές, στοιχεία που προκύπτουν από επαναληπτικές έρευνες από το 1973 έως το 1985. Όπως στην περίπτωση των Heath και Hout, κύριο μέλημά του αποτελεί η κριτική εξέταση της θεωρίας της εξασθένησης της ταξικής πολιτικής συμπεριφοράς — με τη διαφορά ότι εδώ η έμφαση δίδεται σε έ-

17. R. Vanneman - L.W. Cannon, *The American Perception of Class*, Temple University Press, Philadelphia 1987.

18. D.L. Weakliem, «The Two Lefts? Occupation and Party Choice in France, Italy and the Netherlands», *American Journal of Sociology*, τόμ. 96, 1991, σ. 1327-1361. Για μια ακόμη συγκριτική μελέτη, με παρόμοιους προβληματισμούς — και συμπεράσματα — όπως του Weakliem (παρόλο που δίνει έμφαση στην επιρροή των νεοεμφανιζόμενων προβλημάτων του φύλου στην πολιτική κομματικοποίηση), βλ. G. Evans, «Is Gender on the "New Agenda"», *European Journal of Political Research*, τόμ. 24, 1993, σ. 135-158.

να πιο συγκεκριμένο επιχείρημα που αναφέρθηκε παραπάνω, δηλ. στο ότι η κοινωνική τάξη αποτελεί φθίνουσα δύναμη στη σύγχρονη πολιτική, γιατί ειδικά στις νεότερες γενιές εμφανίζονται «νέες ημερήσιες διατάξεις», των οποίων πρωταρχικό θέμα δεν αποτελούν τα ταξικά συμφέροντα. Όπως παρατηρεί ο Weakliem, στην περίπτωση αυτή ο σύνδεσμος μεταξύ κοινωνικής τάξης και ψήφου αποδυναμώνεται από την τάση των αριστερών κομμάτων να ασχολούνται με «μετα-υλιστικά» παρά με ξεπερασμένα «ταξικά» θέματα. Με αυτό τον τρόπο η Αριστερά αυξάνει τα ερείσματά της ανάμεσα στις εύπορες υπαλληλικές ομάδες που αποτελούν τους κύριους κομιστές των μετα-υλιστικών θεωριών και αξιών, αλλά ταυτόχρονα τα αριστερά κόμματα αποξενώνουν μερικούς από τους πιο παραδοσιακούς οπαδούς τους μέσα στην εργατική τάξη, που μετακινούνται ενδεχομένως προς τα δεξιά ελκόμενοι από μια λαϊκιστική ρητορική.

Τελικά, τα συμπεράσματα του Weakliem που αφορούν την ταξική ψήφο ευθυγραμμίζονται με εκείνα των Heath και Hout. Στη Γαλλία, Ιταλία και Ολλανδία, όπως ακριβώς και στη Βρετανία και ΗΠΑ, υπάρχουν ελάχιστες αποδείξεις της προοδευτικής εξασθένησης της ταξικής ψήφου. Αντίθετα, οι ταξικές διαστρωματώσεις στην κομματική υποστήριξη παραμένουν, κατά πολύ, σταθερές. Πράγματι, ο Weakliem ανακαλύπτει μια «μετα-υλιστική διάσταση» στα εκλογικά πολιτικά πράγματα των τριών χωρών που μελετά. Εντούτοις, ακόμη και ανάμεσα στους νεότερους ψηφοφόρους, η διάσταση αυτή παραμένει αδύναμη σε σχέση με την υλιστική, που είναι θεμελιωμένη σε ταξικά συμφέροντα. Με άλλα λόγια, η σημασία που προσδίδεται στις «νέες ημερήσιες διατάξεις» είναι σίγουρα υπερβολική.

Επιπλέον, ο Weakliem μας παραπέμπει στην αποτυχία της μετα-υλιστικής ιδεολογίας να υπονομεύσει το δεσμό κοινωνικής τάξης και ψήφου όπως αναμενόταν. Αυτό δε συμβαίνει, γιατί η όποια ενίσχυση της μετα-υλιστικής ιδεολογίας αφορά όλο το φάσμα των κοινωνικών τάξεων. Το γεγονός της επιδίωξης μετα-υλιστικών στόχων από αριστερίζοντα κόμματα δεν οδήγησε καθαυτό σε σημαντική απώλεια της εργατικής υποστήριξης (σε σχέση με τη μη εργατική υποστήριξη). Αντιθέτως, η υποστήριξη αριστερών κομμάτων συνέβαλε στην ανάπτυξη μετα-υλιστικών θεωριών και αξιών ανάμεσα στις τάξεις των εργατών.

Το τέταρτο, και τελευταίο, παράδειγμα έρευνας που θα συζητη-

θεί αφορά μια ειδική περίπτωση, την Ιρλανδική Δημοκρατία. Τα ιρλανδικά εκλογικά πράγματα αντιμετωπίζονται πραγματικά ως εξαίρεση, δεδομένου ότι έχει αποδειχθεί δύσκολη η εξεύρεση οποιασδήποτε κοινωνικής βάσης στην κομματική υποστήριξη.¹⁹ Τα δύο σπουδαιότερα κόμματα στην Ιρλανδική Δημοκρατία, το Fianna Fail και το Fine Gael, έχουν τη βάση τους στον Εμφύλιο Πόλεμο του 1922-23 και ακολούθως η υποστήριξή τους εμφανίζεται ως θέμα οικογενειακής παράδοσης που με τον καιρό απέκτησε συμβολική σημασία. Εντούτοις, πρόσφατες έρευνες ιρλανδών κοινωνιολόγων και πολιτικών επιστημόνων έχουν οδηγήσει στην αναθεώρηση αυτής της άποψης.²⁰

Κατ' αρχήν, περισσότερες εκλεπτυσμένες μορφές ταξικής ανάλυσης αποκάλυψαν ισχυρότερους ταξικούς δεσμούς στην εκλογική συμπεριφορά από ό,τι είχε υποτεθεί αρχικά, ακόμη κι αν οι δεσμοί αυτοί παραμένουν ασθενείς συγκρινόμενοι σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επιπλέον, υπάρχουν ενδιαφέρουσες ενδείξεις ότι στις πρόσφατες εκλογές η επίδραση της κοινωνικής τάξης στην κομματική υποστήριξη αυξήθηκε. Συγκεκριμένα, το Fine Gael αρχίζει όλο και περισσότερο να παίρνει τη μορφή ενός κεντροδεξιού κόμματος με φανερή υποστήριξη από την αυξανόμενη τάξη των μισθωτών, ενώ το ασήμαντο στο παρελθόν Εργατικό Κόμμα αποκτά μεγαλύτερη εκλογική βαρύτητα, στηριζόμενο κυρίως στις εργατικές τάξεις. Αυτό που επιτέλους διαφαίνεται μετά από περίπου 70 χρόνια είναι ο μαρασμός της συμβολικής πολιτικής, ενώ τα ταξικά συμφέροντα αρχίζουν να αποτελούν τη βάση της κομματικής υποστήριξης.

Έτσι, η Ιρλανδία αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα χώρας στην οποία η θεωρία της εξασθένησης της ταξικής βάσης της πολιτικής

19. Κλασική μελέτη στο ζήτημα αυτό αποτελεί το J.H. Whyte, «Ireland: Politics without Social Bases», στο R. Rose (επιμ.), *Electoral Behaviour: A Comparative Handbook*, Free Press, Νέα Υόρκη 1974.

20. Βλ., για παράδειγμα, P. Mair, «The Autonomy of the Political: the Development of the Irish Party System», *Comparative Politics*, τόμ. 11, 1979, σ. 445-465, και «Explaining the Absence of Class Politics in Ireland», στο ίδιο, 445-465· J.H. Goldthorpe - C.T. Whelan (επιμ.), *The Development of Industrial Society in Ireland*, The British Academy, Λονδίνο 1992· M. Laver - M. Marsh - R. Sinnott, «Patterns of Party Support», στο M. Laver - P. Mair - R. Sinnott (επιμ.), *How Ireland Voted: The Irish General Election of 1987*, Poolbeg Press, Δουβλίνο 1987, καθώς και το R. Breen - C.T. Whelan, «Social Class, Class Origins and Political Partisanship in the Republic of Ireland», working paper, Department of Sociology and Social Policy, The Queen's University, Belfast 1994.

δεν εφαρμόζεται. Εντούτοις το παράδειγμα αυτό μπορεί να έχει πολύ μεγαλύτερες προεκτάσεις. Η περίπτωση της Ιρλανδίας, εμφανιζόμενη ως παράδειγμα της εξασθένησης της *συμβολικής σημασίας της πολιτικής*, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα συνυφασμένη με την αντίληψη που έχουμε για τη δημιουργία των νέων μετακομμουνιστικών δημοκρατιών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης.

Και εδώ επίσης, η πολιτική της εκλογικής διαδικασίας που ακολουθήσε την εγκαθίδρυση των νέων αυτών δημοκρατιών εμπειρίχε ένα σημαντικό συμβολικό στοιχείο, που αντανάκλασε διαχωρισμούς κατά την προδημοκρατική περίοδο και κατά τον αγώνα για την αποτίναξη της σοβιετικής κυριαρχίας. Το ιρλανδικό παράδειγμα πράγματι παραπέμπει στην άποψη ότι η *συμβολική πολιτική* είναι πολύ ανθεκτική.

Αλλά παραπέμπει επίσης στην άποψη ότι, αργά ή γρήγορα, η επιρροή των υλικών και ειδικότερα των ταξικών συμφερόντων θα γίνει σίγουρα αισθητή. Έτσι, στις επόμενες δεκαετίες, τουλάχιστον οι λιγότερο κατακερματισμένες εθνικά χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης — εάν υποθέσουμε φυσικά ότι θα είναι σε θέση να διατηρήσουν τις δημοκρατίες τους αλώβητες — θα αποτελέσουν ενδεχομένως παραδείγματα ενάντια στην άποψη της απόκλισης από τις ταξικές επιταγές, δηλ. παραδείγματα επιβεβαίωσης των πολιτικών συστημάτων που βασίζονται σε εκλογικές διαδικασίες και που με τη σειρά τους αποτελούν τη δημοκρατική ενσάρκωση των ταξικών ανισοτήτων και των συγκρούσεων που απορρέουν από αυτές.

IV

Στον επίλογο θα τονίσουμε τρία σημεία: Πρώτον, η θεωρία περί εξασθένησης της ταξικής βάσης της πολιτικής μπορεί να αμφισβητηθεί ευθέως με βάση τις πρόσφατες έρευνες που είναι εννοιολογικά και τεχνικά περισσότερο επεξεργασμένες από την ίδια τη θεωρία.²¹ Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τα ανωτέρω παραδείγματα έ-

21. Στο σημείο αυτό και δεδομένης της απόρριψης μαρξιστικών προσεγγίσεων, το σημαντικό πρόβλημα είναι ο τρόπος με τον οποίο η έννοια της κοινωνικής τάξης θα πρέπει να γίνει κατανοητή από διαφορετική σκοπιά — και να οριστεί εμπειρικά. Για μια συγκεκριμένη προσέγγιση στο ζήτημα αυτό, και η οποία επηρέασε το εμπειρικό έργο που αναφέραμε, βλ. J.H. Goldthorpe, *Social Mobility and*

ρευνας δεν υπονοούν ότι το φαινόμενο της απόκλισης από τις ταξικές επιταγές στην εκλογική συμπεριφορά δε συναντάται ποτέ, αντίθετα μπορούμε κάλλιστα να αποδείξουμε ξεκάθαρες περιπτώσεις τέτοιας απόκλισης. Μια μελέτη της σουηδικής περίπτωσης, που εκπονείται από το συγγραφέα και τον Robert Erikson, έχει ήδη καταλήξει σε συμπεράσματα που παραπέμπουν σε σημαντική ταξική απόκλιση όσον αφορά την εκλογική συμπεριφορά στη Σουηδία τουλάχιστον για τη δεκαετία του 1960, και που ακολούθως συνέβαλε στην εδραίωση της σχεδόν αποκλειστικής εκλογικής ηγεμονίας των Σοσιαλδημοκρατών. Όμως, το συμπέρασμα στο οποίο τα παραδείγματα όντως παραπέμπουν είναι η άποψη ότι η εξασθένηση της ταξικής βάσης της πολιτικής δεν μπορεί να θεωρηθεί ως γενικότερη τάση και αναπόσπαστο κομμάτι της αναπτυξιακής λογικής των σύγχρονων δημοκρατιών. Ένα πολύ πιο αντιπροσωπευτικό εύρημα, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, αποτελεί η διαπίστωση ότι ο σύνδεσμος κοινωνικής τάξης και ψήφου βραχυπρόθεσμα καταδεικνύει μια διακύμανση στερούμενη συγκεκριμένης τάσης και μακροπρόθεσμα μια, συχνά, σημαντική σταθερότητα.

Δεύτερον, ενώ η απόκλιση από τις ταξικές επιταγές δεν αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο, των σύγχρονων κοινωνιών, η ταξική ανασυσπείρωση φαίνεται να αποτελεί σε κάθε περίπτωση συχνό φαινόμενο. Δηλαδή, ενώ σε γενικές γραμμές οι δεσμοί κοινωνικής τάξης και κόμματος μπορεί να παραμείνουν ισχυροί, το γενικό τους πλαίσιο είναι ευάλωτο σε αλλαγές. Οι πραγματικές μορφές που παίρνει αυτή η ανασυσπείρωση παραμένουν απρόβλεπτες και εμφανίζουν σημαντική διαφοροποίηση σε υπερεθνικό επίπεδο. Υποψιαζόμαστε ότι αυτό συμβαίνει διότι η ανασυσπείρωση προέρχεται περισσότερο από αλλαγές στην κομματική δομή παρά από αλλαγές στην ταξική δομή. Έτσι, συχνά γίνεται περισσότερο κατανοητή υπό το φως των συγκυριών που επικρατούν σε συγκεκριμένα πολιτειακά συστήματα διαφόρων χωρών, παρά υπό το φως της ταξικής ανάλυσης *καθαυτής*. Εξάλλου, αυτό που μπορεί να διατυ-

Class Structure in Modern Britain (2η έκδ.), Clarendon Press, Οξφόρδη 1987, ειδικότερα το κεφ. 2· επίσης R. Erikson - J.H. Goldthorpe, *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1992, ειδικότερα το κεφ. 2. Ακόμη βλ. το G.A. Evans, «Testing the Validity of the Goldthorpe Class Schema», *European Sociological Review*, τόμ. 8, 1992, σ. 211-232, και το «Class, Prospects and the Life-Cycle: Explaining the Association between Class Position and Political Preferences», *Acta Sociologica*, τόμ. 36, 1993, σ. 263-276.

παθεί σε γενικότερες γραμμές είναι ότι η σημασία της τάξης ως παράγοντα της δημοκρατικής πολιτικής συγκρότησης δεν μπορεί εύκολα να υποβιβαστεί. Καθώς οι κοινωνικές τάξεις αδυνατούν να βρουν έκφραση σε κάποιο πολιτικό σχήμα, αναζητούν νέα έκφραση σε άλλο. Η κοινωνική τάξη δεν αποτελεί, ποτέ δεν αποτέλεσε, τον μοναδικό παράγοντα χρήσιμο στη διάπλαση των πολιτικών πεποιθήσεων και δράσης των ατόμων. Όμως, τα επιχειρήματα που ανακεφαλαιώσαμε στην αρχή αυτής της εργασίας δείχνουν να υποβαθμίζουν την προθυμία και την ικανότητα των πολιτικών κομμάτων να ανταποκριθούν στη δημιουργία νέων ταξικών δομών και στις μεταβολές των ταξικών σχέσεων.

Τρίτον, έρευνες σαν αυτές που έχουν παρατεθεί προαγγέλλουν μελλοντικές κατευθύνσεις. Δεν αποτελούν έρευνες που εξυπηρετούν μαρξιστικές ή αντιμαρξιστικές θέσεις. Αντίθετα, προσβλέπουν στην υπέρβαση αυτής της στείρας αντιπαράθεσης. Το κοινό γνώρισμα όσων εμπλέκονται στις έρευνες αυτές είναι η προσήλωσή τους όχι σε κάποια πολιτική θεώρηση του κόσμου, αλλά αντίθετα σε μια συγκεκριμένη αντίληψη της κοινωνικής επιστήμης. Κεντρικό δε γνώρισμα αυτής της αντίληψης αποτελεί η εμμονή στην άποψη ότι όποια κι αν είναι τα κίνητρα, πολιτικά ή άλλα, που καθοδηγούν το ερευνητικό έργο, πρέπει να προσπαθήσουμε να το διεξαγάγουμε σύμφωνα με τα τελειότερα μεθοδολογικά πρότυπα και ότι αυτά τα πρότυπα μπορούν να οριστούν λεπτομερώς.²² Τέλος, η τρέχουσα συζήτηση για το ρόλο της κοινωνικής τάξης στην πολιτική αφορά εξίσου τόσο την επικράτηση ή μη αυτής της αντίληψης της κοινωνικής επιστήμης όσο και την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα καθαυτή.

Μετάφραση: Γεωργία Λαγουμιτζή

22. Σχετικά με το θέμα βλ. ακόμη Hout - Brooks - Manza, «The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies», *ό.π.*, επίσης J.H. Goldthorpe - G. Marshall, «The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques», *Sociology*, τόμ. 26, 1992, σ. 381-400.